

*Александар Липковски**

О НЕКИМ НЕГАТИВНИМ ПРОЦЕСИМА У СИСТЕМУ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Слободно се може рећи да је просвета у Србији данас у катастрофалном стању, много горем него што је то била пре двадесет година, крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века. И док су проблеми просвете у деведесетим били везани за сецесију појединих република СФРЈ и тиме изазван грађански рат, као и за санкције и изолацију наметнуту од стране „просвећених” нација, много тежи проблеми настали су у првој деценији двадесет првог века. Они су директна последица неразумних реформи просвете презетих (и наметнутих) из Западне Европе. Главни циљ тих реформи је уништавање национално свесне интелигенције и деградација укупног интелектуалног нивоа просечног грађанина, претвореног у послушно конзумента који не поставља питања нити има жељу за тиме, већ своје мишљење и ставове гради на основу утицаја медија.

О Закону о основама система образовања и васпитања и још понечем

Последњег дана августа 2009. године, по хитном поступку и без јавне расправе, Народна скупштина Републике Србије усвојила је нови Закон о основама система образовања и васпитања.¹ Ово је већ трећа крупна промена закона од демократског преврата 2000. године и сјајни „come-back”

* Универзитет у Београду, Математички факултет

1 Службени гласник РС, 72/2009.

Тинде Ковач-Церовић. Начин на који је овај закон усвојен већ је виђен: године 2003. нови, револуционарни „крвни” Закон о основама система образовања и васпитања² био је усвојен исто тако по хитном поступку и исто тако без праве јавне расправе у стручним институцијама.

Једна од првих брига брижних западноевропских демократа после 2000. године била је реформа просвете у Србији. Врло брзо су кренула финансијска средства за ове реформе. Један део научно неуспешних психолога је у реформи школства финансираној споља видео значајан извор прихода и прионуо на посао. Предводник тог ешалона је поменута госпођа. Њено учешће у Цветковићевој влади био је услов Демократске странке у коалицији са СПС-ом коме је формално припало Министарство просвете (и науке после реконструкције владе). Пре него што је постала државни секретар, била је специјални саветник Божидара Ћелића³ за питања просвете. Иако номинално није имала право потписа, државни секретар Т. Ковач-Церовић је формирала „министарство” у министарству и у потпуности управља реформом основних и средњих школа.

Да подсетимо, Т. Ковач-Церовић је већ била на челу српске просвете у првом периоду после 2000. Покушала је радикалну реформу српске просвете по соросовском моделу⁴. Због огромног отпора у јавности то јој тада није успело и ресор просвете је после избора преузела странка са националним предзнаком, а реформатор је отишао у мађарски егзил где се успешно бавио „ромским проблемом”.

Као што смо видели, у два наврата њене владавине по хитном поступку је доношен и мењан Закон о основама система образовања и васпитања, једном у време министра Гаше Кнежевића, други пут у актуелном мандату министра Жарка Обрадовића. Оба пута је примењена иста матрица: регулаторни просветни механизми су истргнути из руку стручњака

2 *Службени гласник РС*, 62/2003, 64/2003.

3 Погрешно ословљаваног са „магистар”, јер је завршио „мастер” студије које су Законом о високом образовању изједначене са нашом старом дипломом.

4 George Soros, Schwartz György (p. 1930), амерички бизнисмен, познат и по томе што је финансијски подржавао револуцију ружа у Грузији 2003, легализацију марихуане у Калифорнији 2010, и многе друге акције у корист неолибералне концепције широм света а посебно на Балкану

и просветних радника и пребачени у политички подобне савете. При томе се привид утицаја стручњака остварује преко њиховог појединачног (али не и институционалног) учешћа у процесима одлучивања, а да у ствари немају никакву шансу да промене политички наметнуту одлуку. Најновији пример оваквог наметања је наметање планова гимназија: иако је Национални просветни савет већ више пута враћао недовољно припремљене реформисане планове, Министарство просвете опет тражи од Савета да усвоји макар неке од њих⁵.

Последња скандалозна промена је реформа средњих стручних школа која ће од некада квалитетних и поштованих стручних школа, поготово техничких, које су школовале кадар који је градио и изградио привреду бивше Југославије, направити школе за раднике и мајсторе у непосредној производњи западноевропских земаља. Тамо, наиме, нико више неће у раднике. Ето, тако изгледа реформисано „школовање за Европу” и за ново, неолиберално доба као нео-робовласнички друштвени систем.

Примера ради, најстарија средња техничка школа у Београду, основана 1924. година била је Државна средња техничка школа, касније Техничка школа „Петар Драпшин”, а данас Ваздухопловна академија. Ево шта о томе мисли бивши ученик те школе: „У моје време ... звала се Средња машинска техничка школа «Петар Драпшин»! Данас је нека назови «академија»... али, није то више то!”⁶ Некадашњи ђаци имали су широко техничко образовање које није много заостајало по обиму иза гимназијског, тако да су најбољи могли успешно да студирају машинство и сродне дисциплине. Данас, школа продукује уско специјализовано ваздухопловно особље које је некад (у другим земљама и данас) школовано у школским центрима при великим авиокомпанијама и чији ниво општег знања не омогућује нормалан наставак високог образовања.

Да би се лакше контролисале средње стручне школе, оне су најновијим законским решењем истргнуте из надлежности Националног просветног савета (кога бира Скупштина) и дате новооснованом Савету за стручно образовање

5 www.fbg.org.rs/promene-u-gimnazijama-na-dnevnom-redu-27-septembra

6 www.politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema?page=2555

и образовање одраслих (кога именује Влада). Средства за реформу средњих стручних школа долазе из иностранства преко кредита Светске банке и разних пројеката. Општеобразовни предмети у средњим стручним школама, национални блок предмета (језик, историја, географија), природнонаучни блок предмета (физика, хемија, биологија) и предмети уметничког и естетског образовања су изменама закона маргинализовани, а давањем великих средстава опремању кабинета и усавршавању наставника стручних предмета створен је јаз између одговарајућих група наставника. Тако наставници стручних предмета постају саучесници у овом осиромашивању општег образовања наших средњошколаца. Не треба при том испустити из вида да средње стручне школе похађа преко 70% генерације, док мање од 30% долази у гимназију.

Развој догађаја у просвети између два поменута периода је, међутим, показао сву сложеност проблема просвете. Од Љиљане Чолић, преко Слободана Вуксановића до Зорана Лончара, странка која је владала просветом између 2004. и 2008. није смогла снаге да превазиђе српско распеће између истока и запада, хришћанства и атеизма, српства и квазиевропејства. Наиме, про-западноевропска политика никако не иде заједно са бољитком српске просвете. Зашто је то тако? Одговор на ово питање можемо добити ако анализирамо токове развоја западноевропске просвете у последњим деценијама.

На први поглед, увоз реформе просвете долази из више центара Запада, али у ствари потиче из мондијалистичког круга чији је извршилац за Источну Европу Џорџ Сорос. Данас је свима постало јасно да је будуће глобалистичко „благостање” замишљено за 5% владара света који, свако у својој држави, управља са преосталих 95% становништва рафинираним методама које укључују контролу јавних медија и образовања. Ове су методе развијене у Сједињеним Америчким Државама у доба хладног рата у другој половини двадесетог века, уз обилато коришћење научних средстава, пре свега психологије. У реформи образовања важну улогу игра и финансијски аргумент: трошкови општег образовања се у што је могуће већој мери преваљују на леђа грађана, да би се држава ослободила „сувишних” трошкова, а у ствари лишила основне контролне полуге свог будућег опстанка и раз-

воја: квалитетног образовања својих грађана. У том правцу су усмерени сви појединачни аспекти најновијих реформи: инклузија са индивидуализованим програмима рада, потенцирање ученичких права уз обесправљивање наставника као васпитача, немогућност коришћења педагошких казних мера и многи други. При томе се избегавају прави реформски захвати који би донели побољшање, као што је укидање сменске наставе.⁷

Мало пре поменути инклузија захтева додатно објашњење. У југословенском друштву после Другог светског рата поклањала се изузетна пажња школовању деце са сметњама у развоју. Поред специјалних школа и одељења, водило се рачуна и о школовању адекватног наставног и медицинског кадра. Тако је основан београдски Дефектолошки факултет (данас Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију) који је водећа високошколска установа у својој струци на Балкану па и у свету. Догма инклузије⁸ као људског права, која је стигла из западноевропског а посебно англосаксонског система, прети да то сасвим уништи. Наравно, нико нормалан не може бити против укључивања деце са сметњама у развоју у стандардне школе онда када је то оправдано и када тој деци помаже не угрожавајући при томе већинску околину. Међутим, појам инклузије се веома растегљиво тумачи и ту такође спадају социјално угрожене групе деце као што су Цигани⁹ и социјално неприлагођена деца. Страшна је иронија што се деца, иначе сасвим здрава и интелигентна, која би уз адекватну помоћ друштва њиховим породицама могла имати добре резултате у школи, третирају исто као деца са одређеним сметњама медицинске природе. Као и код других реформских промена закона, код увођења инклузије је драстично нарушен принцип стручности: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију уопште и ни на који начин није био консултован. Међутим, још је већи проблем што је нови закон предвидео тзв. индивидуалне планове наставе за децу која су у школу примљена по принципу инклузије. Шта то у пракси значи? Наставник коме су додељена та деца треба

7 Србија је једина земља Европе у којој се настава изводи у више смена.

8 Тј. укључења у обичне школе.

9 Новогворна реч „Ром” не постоји у „Правописном речнику српскохрватског језика” (1960) по коме сам учио.

за њих да припреми посебни наставни план по коме она уче у истом одељењу са осталом децом и оцењују се у исто време. То значи да ће здраво дете укључено по принципу инклузије моћи да за немушти одговор добије исту оцену као друго дете од кога се тражи много више. И то у истом колективу и у исто време! Читаоцу остављам да размишља на тему колико је то непедagoшки и дискриминаторно у односу на већину деце у одељењу, као и колико то захтева додатних напора које недовољно плаћени наставник мора да уложи да би ову глупост реализовао.

Шта је то „европски образовни систем“?

У ствари, „европска просвета” тј. систем образовања који би био заједнички за све земље Европске уније и не постоји. На пример, у Немачкој просвета спада у овлашћења појединих федералних јединица – немачких земаља и свака од њих може детаље система уређивати самостално. Иако законски прописи о образовању старих чланица ЕУ не подлежу усаглашавању на нивоу Уније, за будуће чланице, образовање се ипак налази у „*acquis communautaire*” међу чувеним „поглављима” која се „отварају” и „затварају”.¹⁰ Разлози су свакако финансијске али и идеолошке природе.

Један од кључних аспеката мондијалистичке реформе школства је процес укидања васпитања у духу традиционалних моралних и религијских вредности и националног образовања.

Дејвид Рокфелер¹¹, један од најистакнутијих архитеката глобализације, каже да је наднационална сувереност интелектуалне и банкарске елите пожељнија од било каквог националног самоопредељења и суверенитета практикованог у протеклим вековима. Помињање суверености интелектуалне елите је само реторичко: интелектуална елита нажалост не може без финансија и није од њих независна, већ им служи. У потрошачком свету данашњице вреде само они интелектуални доприноси који омогућују даље богаћење богатих инвеститора. Он дакле мисли искључиво на финансијску елиту.

10 Бирокаратски језик Европске уније је најстрашнији од свих бирократских језика који су икад постојали.

11 David Rockefeller (p. 1915), садашњи владар Рокфелерове империје.

Идеал глобалистичког центра моћи је потпуно слабљење и потчињавање националних држава светском финансијском центру. Између осталог, ово значи и драстично смањење јавне потрошње што подразумева и пребацивање што је могуће већег дела трошкова образовања и здравства на леђа крајњих корисника.

Битка за националне и моралне традиције у образовању је последње упориште одбране традиционалног културног концепта појединац-породица-народ, на коме се већ хиљадама година заснива људско друштво. Мондијалисти желе да избаце породицу и народ као детерминанте понашања појединца и да њиме управљају непосредно, користећи сложене психолошке методе убијања свести и затупљивања интелектуалне оштрице. Образовање у томе има кључну улогу.

Образовање у европским државама је традиционално било базирано на моделу који се може назвати „квалитативно елитистичким”: образовна пирамида се заиста сужавала и у виши степен образовања улазили су само најбољи из нижег степена, независно од њиховог социјалног статуса и порекла. Три европска образовна система су давала печат развоју: немачки, француски и руски. За разлику од ова три континентална система, англосаксонски систем који је врхунац развоја достигао преко Атлантика, у Сједињеним Америчким Државама, базира се на „класно елитистичком” моделу: тамо постоје два система образовања, један неквалитетан за широке народне масе и други веома квалитетан (и скуп) за танки слој владајуће друштвене елите.

Последњих деценија се у западноевропским земљама јавља тенденција снижавања квалитета државног образовног система и постепеног његовог претварања у неквалитетни државни систем англосаксонског типа. При томе се цео процес одвија под плаштом деполитизације, демократизације и децентрализације а под управом једног танког слоја припадника професије психолога. Традиционалне образовне вертикале се урушавају, опада квалитет наставника, наставници се приморавају да држе часове из више предмета за које нису стручни, деца добијају лажну слободу и самоуправу и не потчињавају се дисциплини, васпитни инструменти се одузимају из руку наставника, а наставници се претварају у помоћно особље. Уместо процеса васпитавања и преношења

знања од наставника ка ученику, који је по својој природи усмерен, лансирају се паролe „дете у центру пажње”.

Овај процес је историјски већ виђен. Крајем деветнаестог и почетком двадесетог века у просвети се појавио систем Валдорф школа намењен образовању деце радника, без претензија да постигну високообразовани ниво. Амерички психолог Џон Дјуи¹² је покушао да сличан систем имплементира у САД, али је после (привременог) неуспеха у својој домовини, отишао у Ататуркову Турску (1924) и Совјетску Русију (1928).

Дјуијев првобитни неуспех у САД је у наредним деценијама превазиђен онда када је ојачана финансијска олигархија схватила да је тај модел веома користан и да креира неугог појединца којим је лако управљати преко средстава масовне комуникације. Овај се модел интензивно развијао у другој половини двадесетог века, а нарочито после окончања хладног рата и пада Берлинског зида. Тако је Америка дошла у стање да не само скоро сви ђаци, већ и огромна већина наставника не уме да подели 111 са 3 напамет, без калкулатора¹³.

Напад на просвету је затим из Америке прешао у Европу. Многобројне постепене реформе су срушиле два најквалитетнија система, француски и немачки. Једини колико-толико сачуван је руски систем, али и он је под притиском реформи и „европеизације”. По свему судећи, ускоро ће и просветни и финансијски примат преузети Далеки Исток.

Circulus vitiosus

Последњих година у Европи тече и процес рушења високог образовања, назван „Болоњски процес”, упркос сталном противљењу значајног дела универзитетске јавности. Данас, више од десет година касније, види се да је он претрпео неуспех, али политички (и политизовани универзитетски) кругови на њему и даље инсистирају. Недавно сам у занимљивом сусрету са деканом једног техничког факултета из Штутгарта упитао шта он мисли о Болоњском процесу. Ужа-

12 John Dewey (1859-1952), капитално дело „Democracy and education” (1919).

13 Резултати истраживања америчког нобеловца хемичара Глена Сиборга (Glenn Seaborg, 1912-1999) деведесетих година прошлог века у Калифорнији.

снуто ме је погледао: „Болоња, то је катастрофа!” и испричао да група најјачих техничких универзитета у Немачкој води борбу за враћање старог светски познатог и признатог звања дипломираног инжењера које смо, узгред, и ми својевремено увезли из Немачке. Наиме, немачки „бечелори” који су завршили студије не могу да нађу посао. Мобилност, главна промовисана карактеристика Болоњског процеса не функционише: немачки „бечелор” се не признаје у Енглеској за наставак „мастер” студија. Цела реформа високог образовања у виду Болоњског процеса проистекла је из истих мондијалистичких кругова који теже уништењу европске самосталне интелигенције настале на слободним универзитетима Хумболтовог типа¹⁴ и претварању високог школства у струковне школе и предузећа у којима се продају дипломе. Ми смо, као и сви други Европљани, под политичким притиском центара моћи, били присиљени да прихватимо Болоњски процес као нешто неизбежно и сада имамо за последицу катастрофално смањење нивоа знања свршених високошколаца. Како је пре пар година пророчки рекао велики руски математичар Владимир Арнољд¹⁵, резултат ових реформи ће бити да ће „авиони падати, а мостови се рушити”.

Откуд неуспех „болоњизованог” универзитета? Политичари нуде одговор у недовољном олакшавању студијских програма и недовољном раду професора. Али, сетимо се времена када смо студирали пре двадесет, тридесет или четрдесет година. Иако су испити тада били тежи и обимнији, студирање „година за годину” је била уобичајена појава. Онај ко није могао да одржи тај темпо, напуштао је студије и налазио посао. При томе, универзитетски професори нису радили више него данас, напротив. Шта се десило? Данашњи ноншалантни приступ студијама је производ укупног стања у друштву и кризе морала и система вредности. Просечан студент није мотивисан да учи јер му се нигде не жури, посао га углавном не чека, а у данашњем друштву се паметни

14 Wilhelm von Humboldt (1767-1835), пруски философ, лингвист, дипломат и министар просвете, старији брат природњака Александра фон Хумболта, творац концепције немачког високог образовања познате под називом „хумболтовски универзитет”.

15 Владимир Игоревич Арнољд (1937-2010), један од највећих математичара 20. века.

и образовани и не цене. Он нема времена да иде на наставу, јер ноћ проводи по клубовима а дању спава¹⁶. С друге стране, професор је притиснут бесмисленим критеријумом пролазности студената на испиту, принуђен да све више снижава захтеве за позитивну оцену.

Ако кренемо образовном вертикалом наниже, видимо следећу слику. Када питате професоре који раде са бруцошима, рећи ће вам да средњошколци долазе на факултет са све слабијим предзнањем основних предмета потребних за студије па већ на првој години губе дах. Ако одете у средњу школу, исту ћете причу чути од средњошколских професора: деца из основне школе долазе неприпремљена, без радних навика, немотивисана за рад и напоре. Учитељи и наставници у основној школи се жале на недисциплину, недовољну сарадњу родитеља, потеру за оценама а не знањем. Ови симптоми су постали знатно израженији последњих година, када стасавају деца из „реформисаних” првих разреда основне школе, деца која уместо бројчаних добијају описне оцене и која седе у кругу који разбија хијерархију школе, деца за коју не постоје дисциплинске мере и укури директора. Све су ово симптоми декаденције целокупног традиционалног образовног система заснованог на суштинском ауторитету наставника и позитивној мотивацији ученика. Одатле па до социјалне апатије која се завршава патолошком агресијом – сетимо се убице ђачких другова у Финској пре пар година и недавног норвешког убице – само је један корак.

Стање у нашим школама је одраз стања у нашем друштву. Тамо влада недостатак финансирања и недостатак мотивације. Ученици нису мотивисани да нешто науче, наставници нису мотивисани да пренесу знање. Образовање све више постаје виртуелно, као виртуелни свет компјутерских игрица. Говори се о некој фантомској применљивости знања, а да се при томе губи из вида да нема примене без основних знања и да се успешно примењивати могу само она знања која имају квалитетну теоријску и интелектуалну подлогу. Дobar показатељ је такозвана „мала матура” из математике, којој се ђаци радују јер не тражи практично никакав напор

16 Неки приватни факултети су се досетили, па наставу организују само после подне.

ни знање. Тај тест су правили управо они регулаторни механизми које је наша тренутна владарка просвете утврдила изменама закона. Није на одмет да наведем два примера из недавне руске историје. Када су бољшевици после револуције практично уништили просвету,¹⁷ испоставило се да совјетска привреда нема довољно квалификованих стручњака: руски традиционални систем образовања је у постреволуционарним збивањима и времену НЕП-а био урушен. Тада је Стаљин, после учвршћивања своје власти после Лењинове смрти (1924), укидања НЕП-а (1928) и протеривања Троцког (1929) по кратком поступку вратио систем гимназија из царског времена, и совјетска наука и привреда су кренуле убрзаним темпом напред. Други пример је сасвим свеж: када су руског (тада) председника Путина питали шта мисли о реформи просвете, рекао је између осталог: „у Русији морамо држати летвицу високо”. Ова спортска метафора описује суштину успешног образовања. Високи стандарди знања морају бити камен темељац квалитетне школе, или како је српски народ већ давно рекао „без муке нема науке”. Данашња школа се распинула у „образовању за све”, па је ту ушло и спуштање нивоа знања, и инклузија, и избацивање садржаја важних за национално образовање и васпитање и много тога другог.

Что делать?

После крваво стеченог тријумфа у Првом светском рату, двадесети век је донео српском народу мноштво пораза уз катастрофалне људске, територијалне и политичке губитке: хрватска бановина 1939, авнојевска федерација 1943, брионски пленум 1965, конфедерални устав 1974, пад Српске Крајине и дејтонски споразум 1995, кумановска капитулација 1999, окупација Косова и Метохије и, најзад, војвођански устав 2009. Немојмо се заваравати, ни то није крај. Следи санџачка и прешевска сецесија, тихо укидање ћирилице, промена историје, екуменистичка унија и ко зна шта још на путу „укључивања у друштво успешних европских наро-

17 Бољшевичке просветне методе из 1918-1928 се не разликују много од садашњих „европејских” а и терминологија им је иста: и тада и данас управљали су комесари - да ли је то случајно?

да”... Већина поменутих трагичних збивања дешава се под притиском западних сила и њихових домаћих експонената и назива „демократском европеизацијом” – преваспитавањем Србије. Да ли је на почетку двадесет првог века на помолу дефинитивни крај те ће, заслугом данашње српске владе и њеног Министарства просвете и науке, српски народ остати без врхунског образовања, националног поноса, историјског сећања и памети? Дугорочно гледано, реформе просвете пре-те управо таквим последицама.

Да ли је опоравак могућ? Не бисмо се окупљали на многобројним скуповима уколико не бисмо веровали да је-сте. Догађаји из 2004. када је залагањем тадашњег министра просвете и усвајањем измена и допуна „кровног” закона¹⁸ оштрица реформатора отупела дају нам за право. Неопходно је развити нову националну стратегију образовања. Веома је важно да о тим значајним питањима у јавној дискусији одлучују одговарајуће стручни људи, људи који иза себе имају дуги низ година стручног искуства, велико знање и професионални углед. Недавно сам прочитао мисао немачког философа Ханса-Георга Гадамера¹⁹ да је савремено друштво једино у историји људских друштава у коме је срамота бити стар. У томе лежи и један од можда највећих проблема данашњег друштва, чији је мото „I want it all and I want it now”. Данас није важно колико знаш већ колико имаш и колико брзо си то стекао. Свуда се намећу бескрупулозни млади људи без довољно знања и искуства, али са великом жељом да се лично промовишу кроз власт и новац. Они служе већини младих људи као узор, а при томе њима из позадине невидљиво управљају прави владари који о сваком појединачно имају одређена компромитујућа сазнања. Ово није слика из Орвеловог дела, већ стварност.

Најважнији корак у новој стратегији мора бити адекватно финансирање и побољшање матријалне базе просветног сектора. У нашој држави је то, нажалост, веома неодговарајуће. Са око 3% бруто националног дохотка издвојеног за просвету, Србија је више него двоструко испод просека Западне Европе (да не говоримо о апсолутном износу тог до-

18 *Службени гласник РС*, 58/2004, 62/2004.

19 Hans-Georg Gadamer (1900-2002), капитално дело *Wahrheit und Methode* (1960).

хотка...). Није на одмет поменути ситуацију у Јапану после Другог светског рата. Када је Јапану било забрањено да улаже средства у војску, он је уложио у просвету и науку – око 20% бруто националног дохотка у вишегодишњем периоду – и то је резултирало огромним и брзим привредним развојем послератног Јапана. Наши политичари изгледа немају на уму развој Србије.

Даљи опоравак је могућ само опоравком целокупног образовног система почев од основне школе, моралним опоравком целог друштва и сваког његовог члана, борбом против глобалистичке индивидуализације а у корист социјалне одговорности појединца према свом исконском окружењу: породици, народу и држави. Глобализација као обруч стеже образовање, што је већ резултирало светском економском, социјалном и културном кризом. Само добро образовање на свим нивоима, чији је циљ свестрана изградња, просвећивање и васпитање личности које резултира стварним, суштинским знањем а не прагматичним „постигнућима” и „умећима”, води даљем напретку Србије.

Литература

- A. Липковски „Quo vadis: куда иде српска просвета”, зборник *Образовање у Србији данас*, УСПРС, Београд 2010, стр. 145-153.
- A. Липковски. „Реформа просвете: наше школе у служби Империје”. Интервју Покрету Двери, 2011, <http://www.dverisrpske.com/sr-CS/za-dveri/dr-aleksandar-lipkovski.php>

Овај рад је примљен 17. август 2011. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. новембра 2011. године.